

ПЕДАГОГІЧНА ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА: СВІТОВИЙ КОНТЕКСТ

УДК 376/6/09(438)«XIX»

ОПІКА І ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ У ДІЯЛЬНОСТІ АСОЦІАЦІЙ І ПРИВАТНИХ ФОНДІВ ПОЛЬЩІ В XIX СТ.

Христина Дзюбинська

У статті висвітлено діяльність асоціацій (Краківської асоціації Опікунської Ради, Асоціації благодійних жінок сиротинця у Новому Сончі) та приватних фондів на польських землях у XIX ст., які виконували суттєву роль в організації опікунсько-виховної роботи з дітьми-сиротами. Головним їхнім завданням було забезпечення необхідних умов для проживання, початкового і професійного навчання сиріт, організації вільного часу. Як недолік відзначено відсутність єдиної системи навчання, оскільки кожен заклад працював за індивідуальним планом.

Ключові слова: асоціації, приватні фонди, діти-сироти, опікунсько-виховна діяльність, опіка, навчання, виховання, Польща.

Проблема опіки та виховання дітей-сиріт особливо гостро постає у перехідні етапи суспільно-політичного й соціально-економічного розвитку держави, якими як для Польщі, так і для України, були XIX–XX ст. Характерною для цього періоду є поява багатьох концепцій виховання дітей-сиріт, пошук і вдосконалення різноманітних форм опіки, опікунсько-виховної системи, яка опирається на діагностику і суб'єктивне трактування дитини, подолання недоліків інституційного виховання дітей, формування виховного середовища у природному середовищі людини, удосконаленням методів навчання і виховання. Вивчення історичних закономірностей, їхній науковий аналіз і формування відповідних висновків потрібні сьогодні для встановлення українсько-польських відносин.

Особливе місце в історіографії проблеми виховання дітей-сиріт мають наукові і науково-популярні праці польських педагогів, окремі персоналії, які допомагали дітям-сиротам, займалися опікою. Це невеликі за обсягом твори Ю. Бабіцького, К. Єжевського, Я. Корчака, К. Лісецького, що були опубліковані у тогочасних часописах або виходили окремими, невеликими за обсягом виданнями. До різноманітних видів опікунської діяльності були причетні творці польської педагогіки й опікунської практики. Однак у XIX ст. яскравою була діяльність благодійних товариств на польських землях, які опікувалися дітьми-сиротами, організовували школи, допомагали здобути професію і влаштуватися у житті.

Аналіз сучасної джерельної бази із проблеми виховання дітей-сиріт у Польщі підтвердив, що на шпальтах вітчизняної літератури практично відсутнє висвітлення напрямів у розвитку опіки над дітьми, зародження

інституційних форм опіки у ХІХ ст. Загальнонаукове тло проблеми виховання дітей-сиріт у Польщі висвітлено у наукових працях істориків, соціологів, педагогів другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Це дослідження видатних польських (С. Бадора, С. Волошин, С. Кот, К. Сосніцький та ін.) й українських (Т. Завгородня, Б. Ступарик, М. Чепіль та ін.) педагогів, які підготували низку цінних монографій, статей і навчальних посібників із досліджуваної проблеми. Однак діяльність благодійних товариств у Польщі у ХІХ ст. висвітлена фрагментарно.

Мета статті – розкрити опікунсько-виховну діяльність асоціацій (Краківської асоціації Опікунської Ради, Асоціації благодійних жінок сиротинця у Новому Сончі) та приватних фондів на польських землях у ХІХ ст. у царині виховання дітей-сиріт.

У ХІХ ст. на польських землях виникли асоціації, які дбали про матеріальне і моральне добро осиротілих і деморалізованих дітей. Метою створення асоціацій було забезпечення дітям-сиротам доброго виховання, професійної підготовки і захисту від злиднів. До їх структури входили спеціалісти з різних сфер, зокрема, судді, члени муніципальних рад дітей-сиріт, представники окружних рад, педагоги, які займалися вихованням сиріт або безпритульних дітей, представники виховних закладів і асоціацій [4, с. 58].

Члени асоціацій отримували кошти від окремих благодійників, із заповітів, організованих концертів, лотерей та ін. Завдяки їхнім старанням безпритульних дітей і сиріт розміщували у сім'ях або виховних установах, що були під патронатом асоціацій. Крім того, дітям допомагали здобути професійну освіту, їх підтримували у складних життєвих ситуаціях. Керівництво асоціацій контролювало діяльність опікунів, кураторів, сім'ї чи виховні установи, стежило за тим, щоб вони добре виконували свої обов'язки. Традиційною формою опіки над дітьми-сиротами були установи закритого типу, які забезпечували їм опіку від народження до повноліття. Фінансували їх приватні фонди і щораз більшою мірою окружні ради, оскільки державні адміністративні організації були зобов'язані підтримувати найбільш вразливі верстви населення, до яких належали і діти-сироти.

У Варшаві діяли також приватні сиротинці. Для хлопців і працюючих дітей-сиріт було створено сиротинець із фонду багатих власників фабрик. У 1885 р. фонд придбав територію на вул. Літевській у Варшаві, на якій збудували сиротинець для хлопців. Його відкриття відбулося у 1893 р., і одразу було розпочато прийом перших вихованців (максимум 50 осіб) віком від семи до чотирнадцяти років. Зі збільшенням надходжень коштів із фонду збільшувався прийом дітей [7, с. 53].

У сиротинці діти отримували початкову та професійну освіту. Основною метою такої опіки була підготовка хлопців до добросовісної роботи на фабриках у важких умовах. Саме тому тут також піклувалися про здоров'я і фізичний розвиток дітей. У сиротинці опіку знайшли тільки 20 працюючих дітей-сиріт. Причиною була відсутність коштів для опіки над цими хлопцями.

На території Кракова у ХІХ ст. ситуація дітей і молоді була ж такою, як і в інших містах Польщі. Тут проживали сотні безпритульних і осиротілих дітей, яких неодноразово били і з яких знущалися опікуни. Незабаром з ініціативи державної адміністрації і приватних осіб у Кракові виникло багато виховних

установ для сиріт. До виховної діяльності над сиротами і безпритульними дітьми були заангажовані організації та асоціації, приватні особи і міська влада.

Краківська асоціація Опікунської Ради «...займалася організацією і фінансуванням різних форм опіки, а також координацією проектів, здійснюваних різними організаціями» [5, с. 113]. У місті розвивалися різні форми опіки над сиротами, де найважливішу роль виконували виховні установи. Як і в інших містах, існувало чітке розмежування опіки над дітьми з огляду на національність і релігію. Існували заклади, які були призначені тільки для дітей поляків або євреїв.

Краків був одним із міст Польщі, в яких опіка над сиротами була досить розвиненою, що більшою мірою було заслугою активної участі в опікунській діяльності міської влади. Завдяки її підтримці у 1847 р. у Кракові відкрили захоронку на вул. Веселій, а разом з нею притулок для 30 сиріт, який міг прийняти дітей від трьох до дванадцяти років тільки у виняткових ситуаціях і на обмежений час. Сироти перебували тут до моменту знаходження для них місця у приватних осіб або ремісників. Через рік було прийнято рішення: не приймати на виховання сиріт. Однак у 1851 р. тут оселилися 20 сиріт. У 1860 р. цей притулок закрили, аргументуючи тим, що його існування не відповідає нормам функціонування захоронок.

Установа св. Йосифа була створена у 1848 р. з фонду Петра Михаловського. Її метою була опіка і професійне навчання хлопців-сиріт, їхнє виховання у релігійному дусі. Подібний заклад був організований і для дівчат-сиріт, що носив назву Св. Станіслави Косткі. Дівчата, окрім професійного навчання, мали можливість навчатися у народній школі.

У 1893 р. у Кракові утворили притулок фонду князя Олександра Любомирського для порятунку осиротілих і покинутих хлопців від восьми до вісімнадцяти років [5, с. 110]. Першочергово приймали круглих сиріт, а при наявності вільних місць – дітей, позбавлених батьківської опіки. До закладу приймали тільки хлопців польської національності і католицького віросповідання від 8 до 15 років. Хлопці мали бути здоровими і здібними до роботи. Вихованці могли достроково покинути заклад у зв'язку з поганою поведінкою або невиліковною хворобою. Цим дітям видавали відповідні свідоцтва або навіть допомогу. Іноді їм допомагали знайти місце праці або проживання. У випадку швидкого виходу із установи хлопці отримували тільки документ, який засвідчував час їхнього перебування.

У цьому притулку сироти отримували не тільки світле й тепле помешкання, але й одяг, скромне харчування, книжки і шкільне приладдя, а також матеріали для професійного навчання. Якщо сироти мали легкі хвороби, то їх лікували на території установи, а у складніших випадках за кошти фонду відправляли до лікарні. Наймолодші діти навчалися в установі за програмою народної школи. Старші учні навчалися у середній (виділовій) школі. Програма навчання відповідала тодішнім вимогам краю. Вона була навіть розширена у зв'язку з урахуванням потреб учнів і додатково включала релігію, співи, музику, рільництво і городництво, малювання й елементи теоретичного професійного навчання [4, с. 121]. У притулку велику увагу звертали на фізичний розвиток вихованців, проводили заняття з гімнастики. Досконало оволодіти професією хлопці могли завдяки можливості продовжувати

професійне навчання у найкращих краківських ремісників, що фінансувалося з фонду закладу. Під час навчання хлопці мали змогу проживати і надалі в ньому.

Вихованці разом із працівниками закладу були зобов'язані до участі у заняттях з релігії. У неділю католики латинського обряду відвідували богослужіння у капличці при закладі, а греко-католики брали участь у Богослужіннях у церкві. За виконанням релігійних обов'язків слідкував капелан, а за моральним вихованням – учителі. Опіку над наймолодшими хлопцями здійснювали сестри-законниці, а над старшими дітьми – вчителі церкви. Під кінець шкільного року відбувалися покази, під час яких вихованці презентували свої знання і вміння, здобуті у закладі, найкращі з них отримували нагороди. За цим дійством спостерігали гості, запрошені дирекцією притулку. Тут панував військовий порядок і чистота. Метою притулку була підготовка хлопців до дорослого життя, професійне навчання, а також релігійне і моральне виховання. Притулок фонду князя О. Любомирського добре виконував свої завдання і робив все для того, щоб підтримати цих дітей та допомогти їм.

Одним із найбільших виховних закладів у Кракові був Будинок захисту та добровільної праці для бідних і безпритульних хлопців, який був створений священиками і фінансувався міською радою Кракова. Він надавав опіку і захист 40 хлопцям-сиротам віком до 17 років, а також навчав їх ремісничих професій [3, с. 161].

Одним із яскравих прикладів діяльності суспільних асоціацій, які намагалися полегшити долю сиріт, безпритульних і покинутих дітей, була Асоціація благодійних жінок сиротинця у Новому Сончі, заснована у 1890 р. Сиротинець приймав здорових католицьких осиротілих хлопців і дівчат від чотирьох років з міста Новий Сонч і навколишніх територій. Діти були забезпечені опікою доти, доки самі не зможуть заробити на утримання. Під час перебування у сиротинці вихованці отримували харчування, одяг, опіку і навчання. Жінки, які належали до асоціації, чергували по місяцях. До їхніх обов'язків входило уважно спостерігати за господарством, домашнім порядком, навчанням і поведінкою дітей [3, с. 61]. Усю діяльність сиротинця контролювала голова асоціації. Кожна асоціація мала великий вплив на діяльність виховних інституцій, які були під її керівництвом. Окрім отримання коштів на їхнє функціонування, контролю за виховною діяльністю, асоціація мала вирішальний голос у прийнятті дитини до установи або при відрахуванні з неї.

Першою опікунсько-виховною інституцією на теренах Галичини був Галицький сиротинець для хлопців у Львові. Це не був типовий виховний заклад, позаяк його діяльність була спрямована на знаходження і розміщення хлопців віком від семи до дванадцяти років у приватні виховні установи і професійні школи [2, с. 52]. За певну оплату їх забирали прийомні сім'ї, переважно ремісники або селяни. Однією з умов їхнього перебування у сім'ях було те, що прийомних батьків зобов'язували відправляти вихованців до публічних шкіл.

У 1844 р. за кошти приватного фонду княгині Яблонської відкрили Будинок захисту для дівчат-сиріт, де їх навчали вести домашнє господарство. Тільки у 1855 р. міська влада створила опікунсько-виховний заклад – Міський

сиротинець ім. Франциска Йосифа для хлопців, а вже у 1892 р. був збудований ще один корпус для дівчат. Діти з міського сиротинця отримували початкову освіту у державних школах, а найздібнішим учням міська влада оплачувала навчання у середній школі. Хлопці здобували професію столяра і палітурника у спеціальних ремісничих закладах, а також навчалися основ садівництва і городництва. Дівчата вчилися шити і куварити, що давало їм змогу влаштуватися служницями. Щороку у сиротинці виховувалося 150 дітей (хлопців і дівчат) [3, с. 161].

Окрім того, у Львові діяв Будинок захисту хлопців св. Амвросія, відкритий у 1858 р. завдяки фонду графині М. Боженцка, до якого приймали 30 хлопців віком від семи до чотирнадцяти років. У 1894 р. для немовлят відкрили заклад ім. Дитятка Ісуса на 32 особи, який займався опікою і вихованням немовлят до двох років, незважаючи на стать.

Однією з приватних установ був сиротинець графа Станіслава Скарбека. Восени 1875 р. після його смерті був створений сиротинець для 600 дітей у м. Дроговиж, де був побудований його замок. Діяльність закладу контролював один з родичів Скарбка, але загалом його функціонуванням займалася міська влада. Метою діяльності сиротинця було виховання сиріт, навчання їх ремесла і підготовка до дорослого життя, а у випадку каліцтва – забезпечення їм захисту на старість. Щороку до установи приймали майже 120 сиріт (хлопців і дівчат), християн різних обрядів. Від кандидатів до сиротинця вимагали такі документи: свідоцтво про народження, смерть батьків, довідки про матеріальне становище, здоров'я, шкільний табель за останніх півроку (якщо дитина навчалася у школі), приналежність до певного округу [3, с. 94].

До сиротинця могли потрапити як шлюбні, так і позашлюбні хлопці від семи до десяти і дівчата від шести до восьми років. Набір відбувався раз на півроку. Першочергово приймали дітей з міст, що було зумовлено більшою загрозою їх деморалізації.

У закладі діяла чотирикласна початкова школа, яка проводила практичні курси для дівчат. Окрім вибраних і затверджених фундатором предметів, тут вивчали гімнастику, спів і малювання. Другий період навчання тривав 3 роки. Діти отримували загальні знання і відомості з різних професій. Для наймолодших дітей створено фребелівські садочки, для старших – виробничі майстерні. У такий спосіб сиротинець дбав за розвиток інтересів дітей. У майстернях діти виготовляли для продажу вироби з соломи і верби, а також щітки [6, с. 530].

До позашкільних обов'язків дітей належало піклування про власний вигляд і навколишнє середовище. Діти чистили одяг і взуття, прибирали приміщення, працювали на городі. У неділю і святкові дні вони гралися, вчилися співати і грати на інструментах. Також мали заняття з гімнастики, плавання, катання на лижах. Протягом усього періоду вони перебували під опікою, і навіть у вільний час за ними спостерігала економка. З 1882 р. виховною і опікунською діяльністю у закладі займалися сестри-феліціанки, завдяки їхній діяльності поліпшився естетичний смак у дітей і вигляд приміщень. Незабаром сестри також займалися практичним і теоретичним навчанням дівчат.

Хлопці вивчали такі ремесла, як ковальство, слюсарство, шевство,

столярство, бляхарство і бондарство, дівчата – кравецьку справу і домашні роботи. Заняття з релігії і моралі проводили два священики – римо- і греко-католики. Фундатор закладу наголошував на тому, щоб звертати більшу увагу на виховання сиріт, оскільки дітям, позбавленим батьківського піклування, потрібно було пояснювати систему цінностей, а також викоринювати погані звички. Цей сиротинець певною мірою був виправним закладом, який працював над моральністю занедбаних дітей. Велике значення у системі виховання тут займала «...методика навчання дитини, яка повністю охоплювала і виховний процес» [4, с. 115]. Бажанням фундатора було виховати дітей-сиріт на морально стійких членів суспільства, добрих працівників і ремісників.

У закладі діти дотримувалися строгого розпорядку дня, який розпочинався сніданком (о 5.30 – влітку, о 6.30 – взимку). З 8.00 до 12.00 год. відбувалося навчання, від обіду до 15.00 була перерва, після неї – практичні заняття, гімнастичні вправи, ігри. О 20.30 год. влітку, (20.00 – взимку) діти йшли спати. Харчування у закладі було п'ятиразове: теплий сніданок, на обід – суп, шматок м'яса з різними кашами, на другий сніданок і вечерю – хліб.

Вихованці носили однакові літню і зимову форми. Взимку хлопці вдягали товсті полотняні штани, піджаки і черевики, коричневі плащі і шапки, а влітку – сині штани, піджаки і кашкети або солом'яні капелюхи. Зимовою формою для дівчат були суконки, фартухи, хустинки на голові і плащики, а влітку – полотняні суконки, фартухи і солом'яні капелюшки.

У сиротинці піклувалися про фізичний розвиток вихованців, у зв'язку з чим були систематичні перевірки стану здоров'я. Незважаючи на це, часто траплялися такі захворювання, як туберкульоз, анемія, поранення, проблеми із зубами. Для профілактики цих захворювань відкрили санаторій, осучаснили каналізаційну і вентиляційну системи, на коридорах встановили умивальники, поставили кахельні пічки, поліпшили освітлення, чистоту приміщень, особисту гігієну дітей, урізноманітнили харчування.

Вихованці закладу мали дотримуватися строгого розпорядку, у випадку його невиконання їх карали, не допускали до спільних ігор і забав, зменшували порції їжі, ізолювали від інших дітей і тільки у крайніх випадках застосовували фізичні покарання. Були заборонені також брутальні зауваження. При постійному порушенні правил дитину могли виключити із сиротинця. На жаль, опікуни позбавлялися від недисциплінованих сиріт, замість того, щоб виправляти їхню поведінку. Безпритульні діти могли отримати фінансову допомогу: хлопці на створення власної майстерні, дівчата – як посаг при одруженні. Сиротинець Скарбка випереджав свій час і приніс дітям-сиротам і краю багато користі, адже навіть в Австрії не було тоді виховних закладів із власними школами.

Ще однією формою опіки над дітьми-сиротами були літні табори. У 1881 р. з ініціативи С. Маркевича у Варшаві уперше на польських землях створено Товариство літніх таборів. Воно займалося організацією літнього відпочинку для варшавських сиріт і найбільш вразливих дітей, які проживали у складних умовах. С. Маркевич детально продумав не тільки спосіб збору грошей, але й загальні правила навчання, харчування й організації вільного часу дітей у таборах.

За взірцем варшавського товариства у 1883 р. Польське педагогічне товариство у Львові організувало табір для хлопців у Коростівській Гуті. Під час перебування у таборах дбали про особисту гігієну, їх привчали до самостійності і взаємодії у групі. Основною формою занять були прогулянки, ігри та забави на свіжому повітрі, бесіди на патріотичні теми [1, с. 27].

У 1884 р. відкрили Товариство лікувальних таборів, де літній відпочинок використовували на лікування дітей, хворих на туберкульоз. Вихованцями були діти з різних міст Галичини, в основному сироти, напівсироти із сімей залізничників, службовців, інколи з родин землевласників та інтелігенції. Дівчат відправляли до таборів у Моршині й Ольшанці. Під патронатом Польського Педагогічного Товариства у Львові (1892 р.) виникло Товариство таборів для дівчат, яке організувало проживання дівчат-сиріт у приватних будинках на запрошення поміщицьких родин [1, с. 36].

У 1897 р. був відкритий табір для дівчат найбідніших працівників залізниці і сиріт із сімей залізничників. Під час перебування діти вивчали релігію (римо-католики, греко-католики). Дівчата відпочивали у Тухлі, де був відремонтований відповідний будинок, збудований стадіон і спортивний зал, парк.

Отже, суспільні асоціації і приватні фонди Польщі виконували вагомую роль в організації опікунсько-виховної діяльності з дітьми-сиротами, доповнювали опіку, організовану благодійними товариствами. Головним їхнім завданням було забезпечення необхідних умов для проживання, початкового і професійного навчання сиріт, організації вільного часу, проте меншу увагу звертали на розвиток особистості дітей. Недоліком була відсутність єдиної системи навчання, оскільки кожен заклад працював за індивідуальними рекомендаціями. Через брак коштів асоціації і приватні фонди не могли надати опіку значній кількості сиріт. Однак сиротам, які були охоплені опікою, створювалися сприятливі умови і надавалася різноманітна допомога.

Подальшого дослідження передбачає вивчення опікунсько-виховної діяльності релігійних організацій, товариств і фондів щодо виховання безпритульних і морально занедбаних дітей на польських землях у другій половині XIX ст.

Список використаних джерел:

1. Balukiewicz M. *Protektoraty lwowskie. Początki i rozwój praktyki opiekuńczo-wychowawczej we Lwowie i na ziemi lwowskiej od końca XVIII stulecia do wybuchu II wojny światowej* / Małgorzata Balukiewicz. – Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2000. – 156 s.
2. Balukiewicz M. *Rozwój placówek opiekuńczo-wychowawczych dla dzieci i młodzieży we Lwowie* / Małgorzata Balukiewicz // *Opieka nad dzieckiem w Galicji* / red. A. Meissner. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2002. – S. 49–59.
3. Dolata E. *Wybrane problemy opieki nad dzieckiem w Galicji doby autonomicznej w świetle czasopisma «Szkola»* / Elżbieta Dolata // *Opieka nad dzieckiem w Galicji* / red. A. Meissner. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2002. – S. 152–164.
4. Haratyk A. *Udział społeczeństwa galicyjskiego w opiece nad dziećmi ubogimi i osieroconymi (1867–1914)* / Anna Haratyk. – Kraków : Impuls, 2007. – 340 s.
5. Meissner-Łozińska J. *Placówki opieki nad dziećmi w Krakowie w okresie autonomii galicyjskiej* / Justyna Meissner-Łozińska // *Opieka nad dzieckiem w Galicji* / red. A. Meissner. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2002. – S. 94–113.
6. *Ogródek freblowski* // *Encyklopedia popularna*. – Warszawa : PWN, 1999. – S. 530.
7. Świątek T. *Warszawski ruch społecznikowski* / Tadeusz Władysław Świątek, Rafał Chwiszczuk. – Warszawa : Cultus, 2010. – 158 s.